

บทที่ 2

ทฤษฎีแนวคิดและรายงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ในการศึกษาเรื่องบทบาทของพระสงฆ์ในการพัฒนากับการเข้าร่วมโครงการแผ่นดินธรรมแผ่นดินทอง บัณฑิตต่าง ๆ ที่นำมาศึกษาในครั้งนี้ คือ บัณฑิตการตัดสินใจรับนวัตกรรม (Innovation Decision Process) บัณฑิตความน่าเชื่อถือของแหล่งสาร (source) บัณฑิตความเป็นผู้นำ (opinion leader) พฤติกรรมการสื่อสารระหว่างบุคคล (Interpersonal Communication) และบัณฑิตบทบาท (Role Theory)

ในกระบวนการสื่อสาร มีองค์ประกอบสำคัญเป็นหลัก 4 ประการ คือ ผู้ส่งสาร (Source) ถ่ายทอดข่าวสาร (Message) ผ่านช่องทาง (Channel) ไปยังผู้รับสาร (Receiver) ในกรณีที่ผู้ส่งสารต้องการโน้มน้าวใจให้ผู้รับสารมีทัศนคติ (Attitude) คล้อยตามวัตถุประสงค์ที่ผู้ส่งสารตั้งไว้แล้วนั้นให้ใช้ "การสื่อสารระหว่างบุคคล" (Rogers and Sbdevake: 1971: 210-212) เป็นช่องทางในการสื่อสารที่มีประสิทธิผลมากกว่าช่องทางประเภทอื่น ๆ และแนวโน้มที่ผู้รับสารจะยอมรับข้อ เสนอหรือความคิดเห็นจากผู้ส่งสารหรือไม่นั้นขึ้นอยู่กับคุณลักษณะในตัวของผู้ส่งสาร ซึ่งพยายามแสดงออกเพื่อโน้มน้าวใจให้ผู้รับสารเกิดความเชื่อถือ โดยที่ผู้รับสารหรือกลุ่มชนนั้นจะเป็นผู้พิจารณาคุณลักษณะ (Characteristics) ความน่าเชื่อถือที่มีอยู่ภายในตัวผู้ส่งสารเอง (Bettinghaus 1968: 93-106) อันจะก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมขึ้นในกลุ่ม เป้าหมายซึ่งจะขึ้นกับกระบวนการตัดสินใจรับนวัตกรรม (Rogers, 1983: 164-175) ดังมีขั้นตอนต่อไปนี้

การตัดสินใจรับนวัตกรรม

1. ขั้นการให้ความรู้ความเข้าใจ (Knowledge Stage) จะเกิดขึ้นเมื่อบุคคลหรือองค์กรที่มีหน้าที่ตัดสินใจได้รับนวัตกรรมที่มีอยู่และเกิดความเข้าใจว่านวัตกรรมนั้นมีการทำงานอย่างไร

2. **ขั้นการจูงใจ (Persuasion Stage)** เกิดขึ้นเมื่อบุคคลมีทัศนคติในทางชอบหรือไม่ชอบนวัตกรรมนั้น ๆ ในขั้นนี้บุคคลจะแสวงหาความรู้เพิ่มเติม เช่น ประโยชน์ในเชิงเทียบ การเข้ากันได้กับตนเอง ความซับซ้อนของนวัตกรรม การสามารถทดลองได้และสามารถสังเกตเห็นได้ด้วยตนเอง อันจะเป็นแรงสนับสนุนต่อการที่จะมีทัศนคติต่อนวัตกรรมนั้น ๆ

3. **ขั้นการตัดสินใจ (Decision Stage)** เกิดขึ้นเมื่อบุคคลเริ่มเข้าไปมีกิจกรรมต่าง ๆ ที่จะนำไปสู่การตัดสินใจเลือกจะยอมรับหรือปฏิเสธนวัตกรรม

4. **ขั้นการปฏิบัติ (Implementation Stage)** เกิดขึ้นเมื่อบุคคลนำนวัตกรรมนั้น ๆ ไปใช้ประโยชน์ ขั้นนี้ผู้ใช้นวัตกรรมจะหาข้อมูลต่าง ๆ เพิ่มเติมอย่างกระตือรือร้น ซึ่งอาจจะก่อให้เกิดการปรับเปลี่ยนนวัตกรรม (re-invention) ใหม่ขึ้น

5. **ขั้นทบทวนการตัดสินใจ (Confirmation Stage)** เกิดขึ้นเมื่อบุคคลค้นหาการเสริมแรง (Reinforcement) ที่จะช่วยยืนยันการตัดสินใจเกี่ยวกับนวัตกรรมนั้นอีกแก่บุคคลนั้น ๆ อาจเปลี่ยนแนวการตัดสินใจที่ทำมาแล้ว ถ้าเรื่องนั้น ๆ มีข้อมูลที่ขัดแย้งกัน

ความน่าเชื่อถือของแหล่งสาร (Credibility of Source)

การก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมที่พึงประสงค์ในตัวผู้รับสาร (Receiver) ใช้การสื่อสารระหว่างบุคคลเป็นช่องในการสื่อสารที่ได้ผลมากกว่าช่องทางอื่น ๆ โดยที่ผู้รับสารจะตัดสินใจคล้อยตามความคิดเห็นของผู้ส่งสารนั้นขึ้นอยู่กับอิทธิพลของผู้ส่งสาร ว่ามีคุณลักษณะ (Characteristics) ความน่าเชื่อถือของผู้ส่งสารมากน้อยเพียงใดซึ่ง ไฮแมน ฮอฟแมนส์ จานิส และ เคลลีย์ (Betthinghaus, 1968: 95) ได้สรุปความน่าเชื่อถือในทางอ้อมคล้ายคลึงกันว่า ความน่าเชื่อถือของผู้ส่งสารขึ้นอยู่กับปัจจัย 2 ประการคือ

1. ความสามารถหรือความชำนาญ (Competence or Expertness) ที่ผู้รับสารสามารถมองเห็นได้
2. ความศรัทธาเชื่อมั่น (Trustworthiness) เป็นความน่าไว้วางใจที่ผู้รับสารมีต่อผู้ส่งสาร

นอกจากนี้ยังมีผลการวิจัยในแนววิทยาศาสตร์ของ เบอร์โล เลเบอร์ท และ เมทท์ ในปี 1966 (Bettinghaus, 1968: 108-111) ที่สนับสนุนความคิดเห็นของกลุ่มฮอฟแลนด์ โดย เบอร์โล และคณะได้ใช้การ "จัดอันดับ" (Rating Scale) ในการวัดผู้ส่งสารที่แตกต่างกันหลาย ๆ คน และใช้วิธีการทางสถิติขั้นสูง (Factor Analysis) มาวิเคราะห์ พบว่าความน่าเชื่อถือในตัวผู้ส่งสารนั้นมีคุณลักษณะ 3 ประการ คือ

1. ความปลอดภัย (Safety Factor) คือผู้ที่มีลักษณะเป็นผู้มีความโอบอ้อมอารี (kind) เข้ากับคนอื่นได้ง่าย (Congenial) เป็นคนน่ารักหาสมาคม (Friendly) มีความสุภาพ (Gentle) ไม่เห็นแก่ตัว (Unselfish) เป็นคนอดทนรู้จักให้อภัย (Patient) เป็นต้น คุณลักษณะเหล่านี้ผู้ส่งสารไม่จำเป็นต้องมีอันดับอยู่ในระดับสูงทุก ๆ เรื่อง เสมอไป หากแต่จะมีเฉพาะในเรื่องการสื่อสารเฉพาะเรื่องเท่านั้น จะเห็นว่าลักษณะความปลอดภัยนี้ คล้ายคลึงกับความมีศรัทธาเชื่อมั่น (Trustworthiness) ในแนวความคิดของกลุ่มฮอฟแลนด์ (Hoyland)
2. ความมีคุณวุฒิ (Qualification) คือผู้ที่มีลักษณะเป็นคนมีความสามารถหรือความชำนาญพิเศษ (Skilled) เป็นคนที่ผ่านการฝึกฝนในด้านนั้น ๆ มาเป็นอย่างดี (Trained) และมีอำนาจหน้าที่ในด้านนั้น ๆ (Authoritative) เป็นต้น อันเป็นแนวคิดที่สอดคล้องกับแนวทางของฮอฟแลนด์และคณะในด้านความสามารถหรือความชำนาญ (Expertness)
3. ความคล่องตัว (Dynamism) คือลักษณะของคนที่มีความมุ่งมั่นหรือมุทะลุ (Aggressive) เป็นคนที่เข้าใจคนอื่นได้ดี (Empathy) เป็นคนเปิดเผยตรงไปตรงมา (Frank) เป็นคนมีความกล้า (Bold) เป็นผู้มีความคล่องแคล่วกระตือรือร้น (Energetic and Active) เป็นต้น คุณลักษณะนี้ เบอร์โล (Berlo) ได้นำเสนอว่าเป็นเพียงส่วนประกอบในการตัดสินใจในความน่าเชื่อถือของผู้ส่งสารเท่านั้นมิได้ยึดถือเป็นกฎเกณฑ์ที่สำคัญ

จากมีจจัยทั้ง 3 ประการในแนวความคิดของ เบอร์โล (Berlo) และ คณะของ ฮอฟแลนด์ (Hovland) พอจะอธิบายได้ว่าผู้ส่งสารที่มีลักษณะดังแนวคิขของกลุ่มบุคคลทั้งสอง กลุ่มแล้วก็ย่อมถือว่าเป็นผู้มีความ "น่าเชื่อถือ" อันเป็นบุคลิกภาพที่มีพลังและความสำคัญว่าการ พุดของผู้ส่งสารอีก หรือจะกล่าวว่ถ้าผู้ส่งสารมีความน่า เชื่อถือแล้วจะกล่าว เรื่องอะไรก็ตาม ผู้รับสารก็จะ เชื่อถือไปด้วย

จากการศึกษาของโรเจอร์ (Rogers 1969: 184) เกี่ยวกับมีจจัย ที่ก่อให้ เกิดสัมฤทธิ์ผลในการสื่อสาร เพื่อการยอมรับนวัตกรรมมีสูง ในกรณีที่ผู้ส่งสาร เป็นผู้ที่มีความ น่าเชื่อถือสูง ซึ่งมีมีจจัยความน่าเชื่อถือ เช่นเดียวกับแนวความคิดของ เบอร์โลและคณะทั้งสาม มีจจัย

ในสังคมไทยวัดและพระสงฆ์มีบทบาท เกี่ยวข้องกับความ เป็นอยู่ทุกอย่างต่อการดำเนิน ชีวิตของคนไทย วัดได้กลายเป็นส่วนหนึ่งของสังคมและเป็นศูนย์กลางของสังคมทีเดียว คนไทย ทุกคนเกิดมาเป็นชาวพุทธโดยไม่รู้ตัว โดยไม่ต้องประกาศ รู้จักวัดในฐานะ เป็นศูนย์กลางของ สังคม รู้จักพระสงฆ์ในฐานะ เป็นบุคคลที่ตนต้อง เคารพ เชื่อถือ ภาวะนี้ เป็นสิ่งที่กลมกลืนแทรกอยู่ ในวิถีชีวิตของคนไทย กลายเป็นความศรัทธา พัฒนาสู่ระบบความ เชื่อถือได้และเป็นค่านิยมใน สังคมในเวลาต่อมาที่ได้ยึดถือตายตัว เพื่อคุณค่าในทางศักดิ์สิทธิ์และความงาม เป็นต้น (พระมหาประยุต ปรยุตโต 2513: 14-15)

ดังนั้น การที่พระสงฆ์ได้ เข้าร่วมพัฒนาชาวชนบทให้พัฒนาคุณภาพชีวิตจึง เป็นงานที่ พระสงฆ์สามารถจะปฏิบัติได้ เพราะมีพื้นฐานความ เชื่อถือและศรัทธาได้จากประชาชนอยู่แล้ว

ในการที่พระสงฆ์จะทำการเผยแพร่อบรมสั่งสอนใด ๆ ก็ตาม พระสงฆ์กลายเป็นผู้ ส่งสารประเภทสื่อบุคคล (Personal Media) ซึ่งพระสงฆ์แต่ละรูปมิได้มีบทบาทเท่าเทียมกัน ในการเผยแพร่ข่าวสารหรือนวัตกรรม (Innovation) ผลการวิจัยคือความสามารถของบุคคล ในการสื่อสารระหว่างบุคคลนั้นพบว่า บุคคลบางคนสามารถมีอิทธิพลต่อทัศนคติหรือพฤติกรรม ของคนอื่นได้ตามที่บุคคลนั้นต้องการ

บทบาท (Role theory)

พินิจ ภาภณานันท์ (2528: 31) ได้กล่าวถึงทฤษฎีบทบาท (Role theory) ว่าเป็นทฤษฎีที่เน้นว่ามนุษย์จะแสดงพฤติกรรมตามความคิดเห็นหรือทัศนคติที่เป็นผลมาจากความคาดหวังทางสังคมตามสถานภาพ ตำแหน่ง หน้าที่ และสถานภาพของบุคคลที่ประกอบด้วยความคาดหวังต่าง ๆ จากสังคม

จาคอบ (Jacob) นักทฤษฎีบทบาทคนหนึ่งได้เสนอแนวความคิดไว้ว่าองค์กรทางสังคมประกอบด้วยเครือข่าย (Network of Role) ซึ่งบังคับและให้แนวทางแก่การกระทำ การที่แต่ละบุคคลในสังคมเข้าไปรับตำแหน่งที่มีหน้าที่หนึ่งในสถานภาพหนึ่งนั้น หมายถึงการยอมรับรูปแบบพฤติกรรมที่ถูกกำหนดมาแล้วจากตำแหน่ง หน้าที่ และสถานภาพนั้น ๆ ซึ่งพฤติกรรมดังกล่าวนี้คือ บทบาทที่สังคมคาดหวังไว้ (Expected Role) จากแนวความคิดนี้ทำให้เห็นโครงสร้างสังคมว่ามีองค์ประกอบ 3 ส่วนคือ โครงข่ายของตำแหน่งและสถานภาพทางสังคม ระบบความคาดหวังที่สอดคล้องกัน ส่วนสุดท้าย คือระบบแบบแผนของพฤติกรรมตามความคาดหวังของตำแหน่งและสถานภาพนั้นซึ่ง พินิจ ภาภณานันท์ สรุปได้ว่าข้อสมมติพื้นฐานของบทบาทควรเป็นดังนี้

1. บทบาท เป็นสิ่งที่จะต้องเรียนรู้จากการมีปฏิสัมพันธ์กับคนอื่นในสังคม มนุษย์จะเข้ามาร่วมอยู่ในสังคมได้จากการเรียนรู้บทบาทของตนเองในสังคม
2. การมีปฏิสัมพันธ์กับคนอื่นจะทำให้การมองเห็นตนเอง และผู้อื่นว่าเป็นเจ้าของสถานภาพและบทบาทบางอย่าง และผูกพันอยู่กับความคาดหวังของผู้อื่น และความคาดหวังนี้จะเป็นตัวกำหนดแนวทางบทบาทในแต่ละคน

ดังนั้นบทบาท (Role) จึงเป็นความคาดหวังทางการกระทำว่าในสถานภาพหนึ่ง ๆ บุคคลควรจะมีบทบาทอย่างไร โดยจะมีการเรียนรู้เป็นกระบวนการสำคัญ เพื่อให้ทราบว่าแต่ละบุคคลจะต้องแสดงบทบาท (Role playing) และสวมบทบาท (Role taking) อย่างไรก็ตาม การเรียนรู้บทบาทนี้จะเกิดจากการเลียนแบบและการสังเกต (Role model) จากบุคคลที่เรายึดถือ (Significant others) เพื่อจะนำมาเป็นแบบอย่างของบทบาทแห่งคน ที่จะแสดงต่อผู้อื่นในสถานการณ์ต่าง ๆ ในสังคมตามที่ตนเองต้องการ แต่ทั้งนี้ การเสนอภาพของตนเองหรือการแสดงบทบาทและการสวมบทบาทนี้อาจจะสอดคล้อง (Role consensus) หรือขัดแย้ง

(Role Conflict) กับความคาดหวังของสังคมก็ได้

ผู้นำทางความคิด (Opinion Leader)

โรเจอร์ (Rogers) (1969: 223-224) ได้ให้คำนิยามผู้นำทางความคิดว่า "ความสามารถในการสร้างอิทธิพลเหนือพฤติกรรมของบุคคลอื่นด้วยวิธีทางที่ปรารถนา"

ลาสซี (Lassey) (1971: 4-5) ได้ให้คำนิยามผู้นำทางความคิดว่า "ขีดความสามารถที่บุคคลใดบุคคลหนึ่งสามารถมีอิทธิพลโดยวิธีไม่เป็นทางการต่อทัศนคติหรือพฤติกรรมโดยเปิดเผยของบุคคลอื่นตามที่บุคคลนั้นต้องการ และสามารถมีอิทธิพลเช่นนี้ได้ค่อนข้างบ่อย"

คุณลักษณะของผู้นำทางความคิด (Characteristics of Opinion Leaders)

Ralph M. Staggdill ได้สรุปถึงคุณลักษณะของผู้นำทางความคิด ดังนี้คือ

1. เป็นผู้มีความศรัทธาเยียบแหลม มีความตื่นตัว มีความกระตือรือร้น เป็นคน
2. เป็นผู้มีความรู้ความสามารถ มีความทะเยอทะยานสูง
3. เป็นผู้มีความรับผิดชอบ มีความน่าไว้วางใจ มีความคิดสร้างสรรค์ มีความขยันขันแข็ง และมีส่วนร่วมในกิจกรรมสังคมเป็น (กรรณิการ์ โอบุณ 2526: 31)

พระมหาประยุต ปยุตโต ได้สรุปคุณลักษณะของพระสงฆ์ผู้นำทางจิตใจว่า เป็นผู้ประพฤตินิยม มีความบริสุทธิ์ เป็นผู้เสียสละบำเพ็ญตน เพื่อผลประโยชน์ของประชาชนโดยบริสุทธิ์ และเป็นสงฆ์ที่มีศรัทธารอบรู้วิชาการต่าง ๆ เหนือกว่าชาวบ้านสามารถเป็นที่ปรึกษาแนะนำชาวบ้านในปัญหาต่าง ๆ ได้ทั่วไป อันเป็นความรู้สึกรู้สึกในฐานะศิษย์กับอาจารย์ เป็นเครื่องรักษาความเคารพเชื่อถือได้ยั่งยืนมั่นคงยิ่ง รวมไปถึงปัจจัยสำคัญ 3 ประการที่เชิดชูฐานะของพระสงฆ์ในสังคมคือ

1. ความบริสุทธิ์
2. ความเสียสละบำเพ็ญประโยชน์
3. ความเป็นผู้นำทางสติปัญญา

จากการศึกษาบทบาทของพระสงฆ์ ผู้นำทางความคิดของ สมบูรณ์ สุขสำราญ พบว่า พระสงฆ์ในภาคเหนือและภาคอีสานมีความตื่นตัวในการแก้ปัญหาชาวชนบทอย่าง กระตือรือร้นและมุ่งมั่นตามแนวพุทธศาสนาได้พบว่า สังฆพัฒนาได้เป็นสื่อบุคคลที่เป็นผู้นำที่มีความ เมตตากรุณาที่ได้รับความไว้วางใจ เชื่อถือและศรัทธา อันนำมาซึ่งความสำเร็จของงานและระดับ การยอมรับในตัวพระสังฆพัฒนาสูงขึ้นด้วย (พระไพศาล วิสาโล 2531: 20-47)

การสื่อสารระหว่างบุคคล (Interpersonal Communication)

จากการวิจัยของ สมบูรณ์ สุขสำราญ เรื่อง "การพัฒนาตามแนวพุทธศาสนา : กรณีศึกษาพระสงฆ์นักพัฒนา" พบว่า การเผยแพร่อบรมสั่งสอนประชาชนและเป็นผู้นำในการ พัฒนาจิตใจของชาวบ้านใช้การสื่อสารระหว่างบุคคล คือ พระสงฆ์ เป็นสื่อในการโน้มน้าว เปลี่ยนแปลงทัศนคติและพฤติกรรมของชาวบ้านให้ลดละเลิกอบายมุข

จากทฤษฎีการสื่อสารระหว่างบุคคล (Interpersohal Communication) นี้ จากการศึกษานักจิตวิทยาของ โรเจอร์ (Rogers 1999: 126) พบว่า การสื่อสารช่องทางระหว่าง บุคคลโดยใช้สื่อบุคคลเป็นผู้เผยแพร่ข่าวสาร สื่อบุคคลนี้จะเป็นประโยชน์มากในกรณีที่ผู้สื่อสาร หวังผลให้ผู้รับสาร เปลี่ยนแปลงทัศนคติ และมีพฤติกรรมในการยอมรับสารนั้น นอกจากนั้นยัง เพิ่มปริมาณของปฏิกิริยาโต้ตอบ (Feedback) ในอัตราที่สูง ทำให้ผู้รับสารแสดงผลตอบสนอง (Response) ที่มีต่อสารโดยส่งกลับไปยังผู้ส่งสาร ทำให้ผู้ส่งสารสามารถมีโอกาสรปรับปรุง เนื้อหาข่าวสารให้มีประสิทธิภาพยิ่งขึ้น

เบอร์โล (Berlo 1960: 4) ได้กล่าวถึง การสื่อสาร

ระหว่างบุคคลดังนี้ ผู้ส่งสารมีจุดมุ่งหมายที่จะทำให้การสื่อสารมีประสิทธิภาพ และทำให้ผู้รับ สาร เกิดความประทับใจและมีความนิยมชมชอบในตัวผู้ส่งสาร ปัจจัยประการแรกที่ทำให้ผู้ส่งสาร ได้รับความนิยมชมชอบจากผู้รับสารและประสบความสำเร็จในการสื่อสาร (Fidelity of Communication) คือทักษะในการสื่อสารของผู้ส่งสาร (Communication Skills) ทักษะในการสื่อสารนี้ประกอบด้วย ทักษะในการเข้ารหัส (Encoding skills) คือ มีความ สามารถในการเขียน ความสามารถในการพูด และทักษะในการถอดรหัส (Decoding skills) คือมีความสามารถในการอ่านและความสามารถในการฟัง นอกจากนั้นยังประกอบด้วยความคิด ไคร้ครวญ หรือความมีเหตุมีผลทุกครั้งในการ เข้ารหัสและถอดรหัสในการสื่อสาร

ประสิทธิภาพของสื่อสารระหว่างบุคคล

ในการ เปลี่ยนหรือการสร้างทัศนคติที่บุคคลจะยึดถืออย่างมั่นคงนั้น กล่าวว่าการใช้ช่องทางการสื่อสารระหว่างบุคคล (Interpersonal Channels) ซึ่งประกอบด้วย การแลกเปลี่ยนข่าวสารข้อมูลแบบเผชิญหน้า (Face-to-Face) โดยการพูดคุยกันระหว่างบุคคล 2 คนขึ้นไป การสื่อสารระหว่างบุคคลเช่นนี้ใช้ได้ผลกับการสร้างหรือการเปลี่ยนแปลงทัศนคติที่มีอย่างมั่นคง ประสิทธิภาพของการสื่อสารระหว่างบุคคลได้ผลที่สุดเมื่อ (Roger 1983 : 198)

1. เป็นการสื่อสารแบบสองทาง (Two-way Communication) ซึ่งบุคคลหนึ่งอาจขยายความหรือให้ข้อมูลเพิ่มเติมเกี่ยวกับนวัตกรรมจากบุคคลอื่นได้ การสื่อสารระหว่างบุคคลนี้ทำให้บุคคลสามารถเอาชนะอุปสรรคทางด้านจิตวิทยา, สังคม, การเลือกรับสื่อ การรับรู้และการจำได้

2. การสื่อสารระหว่างบุคคลมีความสำคัญในขั้นการจูงใจให้บุคคลสร้างหรือเปลี่ยนทัศนคติที่มีอย่างมั่นคงได้

สรุปว่าประสิทธิภาพในการสื่อสารระหว่างบุคคลมีความสำคัญมากในขั้นการจูงใจขั้นการตัดสินใจ ขั้นปฏิบัติการและขั้นการทบทวนการตัดสินใจ (Rogers 1983: 198-200) ให้กลุ่ม เป้าหมาย เปลี่ยนแปลงทัศนคติและเกิดการยอมรับนวัตกรรมได้

โดยปกติพระสงฆ์จะมีการสื่อสารกับชาวบ้านอยู่ตลอดเวลา เช่น การออกบิณฑบาต พิธีการเทศนา การรับอาราธนา การรับคำปรึกษาในเรื่องราวหรือปัญหาต่าง ๆ จะเป็นไปในลักษณะการติดต่อโดยตรง (Direct Contact) ทำให้พระสงฆ์สามารถได้มีบทบาทและหน้าที่ที่ศาสนามีต่อสังคมอันยังประโยชน์สุขสู่ประชาชนได้ทางหนึ่ง

การวิจัยที่เกี่ยวข้อง

1. Mole, Robert, L.: The Role of Buddhism in Contemporary Development in Thailand (1968) บทความนี้ได้ชี้ให้เห็นถึงความสัมพันธ์และบทบาทของพระสงฆ์กับชุมชนชนบท โดยเฉพาะอย่างยิ่งบทบาทในการพัฒนาชุมชนนั้นในสายตาของ

ชาวชนบทพระสงฆ์ เป็นผู้ที่มี "authority" และรัฐบาลเองก็ได้ตระหนักถึงความสำคัญอันนี้ จึงได้พยายามดึงให้พระสงฆ์ เข้ามามีส่วนร่วมในโครงการพัฒนาชุมชนต่าง ๆ เพราะจะเป็น การเพิ่มความ เป็นไปได้ที่โครงการ เหล่านั้นจะประสบความสำเร็จ เนื่องจากค่านิยมและ ทัศนคติของชาวชนบท เป็นสิ่งที่แยกไม่ได้จากความเชื่อต่าง ๆ ทางศาสนา

2. Mulder, J.A. Neils : Monks, Merit and Motivation (1969)

เสนอว่าบทบาททางการพัฒนาชนบทของพระสงฆ์นั้น เป็นอิทธิพลที่เกิดจากการผลักดันในหลายด้าน ทั้งจากพระสงฆ์ในระดับสูงของสถาบันสงฆ์เองและรัฐบาล โดยพยายามผลักดันให้พระสงฆ์ เป็น สื่อหรือ เป็นผู้นำเอาโครงการพัฒนาชนบทต่าง ๆ ของรัฐบาลเข้าไปดำเนินการในชุมชนชนบทให้ ประสบความสำเร็จ ดังที่มีการผลักดันให้เกิดโครงการพระธรรมทูต และโครงการพระธรรม จาริก แต่ Mulder เองไม่เห็นด้วยกับการที่พระสงฆ์จะ เข้าไปมีบทบาททางการพัฒนาชนบท เพราะจะกลายเป็น เครื่องมือทางการ เมืองของรัฐบาล อาจทำให้ความศรัทธาของประชาชน ในพระสงฆ์จะลดน้อยลง รัฐบาลควรจะยับยั้งการนำสถาบัน เข้ามา เป็นผู้นำในการพัฒนาชนบท โดยเฉพาะอย่างยิ่งรัฐบาลผิดพลาดมากที่จะให้พระสงฆ์จากส่วนกลางไปพัฒนาชนบทโดยพระสงฆ์ นั้นไม่ได้มีความสัมพันธ์และได้รับการยอมรับ ตลอดจนกระทั่งความสนับสนุนจากพระในท้องถิ่นและ ชาวบ้าน อย่างไรก็ตาม อาจจะชักนำให้พระสงฆ์ เข้าช่วยเหลือในการพัฒนาชนบทได้ โดยการให้ พระสงฆ์ในท้องถิ่นให้ความสนับสนุนช่วยเหลือแก่ผู้นำทางโลกโดยไม่ได้เป็นผู้นำเอง

3. Somboon Suksamran, Bolitical Buddhism in Southeast Asia:

The Role of the Sangha in the Modernization of Thailand (1977) ได้เสนอ บทวิเคราะห์ถึงบทบาทการพัฒนาชนบทของพระสงฆ์ในยุคสมัยรัฐบาล จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ที่ได้ชักนำพระสงฆ์ให้เข้าร่วมโครงการของรัฐบาล 3 โครงการคือ โครงการอบรมพระสงฆ์ ให้มีบทบาทช่วยการพัฒนาชุมชน (เพื่อให้เข้าไปแนะนำประชาชนพัฒนาชุมชนทั้ง ในด้านการศึกษา อนามัยและความมั่นคงของชาติ) โครงการพระธรรมทูต (โดยการเข้าไปอบรมประชาชนให้ เข้าใจและศรัทธาในศาสนาพุทธพร้อมทั้งแนะแนวทางการพัฒนาค่านิยม) และโครงการ พระธรรมจาริก (เพื่อให้ไปสอนธรรมและช่วยพัฒนาชาวเขา) แต่ทั้ง 3 โครงการดังกล่าวมี เป้าหมายร่วมกัน คือ มุ่งสร้างเสริมความเจริญทางวัตถุให้แก่ประชาชน สร้างความศรัทธา ให้ประชาชนยึดมั่นในพุทธศาสนาปลูกฝังความจงรักภักดีต่อชาติและพระมหากษัตริย์ เพื่อป้องกัน

มิให้ประชาชนหันไปสักใฝ่กับอุดมการณ์คอมมิวนิสต์ และร่วมกันต่อต้านคอมมิวนิสต์ด้วย ผู้เขียนบทความนี้มีความเห็นว่าพระสงฆ์ไม่ควรจะเข้าไปมีบทบาทพัฒนาชนบทโดยผ่าน เจื่อนไซและกลไกของรัฐบาล หรือคณะสงฆ์ เพราะจะทำให้กลายเป็นเครื่องมือของรัฐบาล อีกทั้งจากกระบวนการพัฒนาของรัฐบาลที่มุ่งสร้างความเจริญด้านวัตถุ ได้ก่อให้เกิดความเหลื่อมล้ำระหว่างคนรวยกับคนจน ซึ่งทั้งสองประการนี้อาจจะทำให้ความศรัทธาที่ประชาชนมีต่อพระสงฆ์เสื่อมลง พระสงฆ์ควรจะแสดงบทบาทการพัฒนาชนบทของตนโดยอิสระจากความผูกพันกับกลไกของรัฐบาล

4. Keyes, Charles, F.: Economic Action and Buddhist Morality in a Thai Village (1983) ได้เสนอความเห็นที่น่าสนใจว่า ค่านิยมและความเชื่อทางพุทธศาสนา ไม่เป็นอุปสรรคต่อการพัฒนาเศรษฐกิจของประชาชน เกี่ยวกับความคิด เรื่องกฎแห่งกรรม หรือการทำบุญ เพื่อความคาดหวังในชีวิตที่สุขสมบูรณ์ในชาติหน้าก็มิได้ทำให้ประชาชนเกิดความเฉื่อยชา แต่ในทางตรงกันข้ามกลับ เป็นการช่วยกระตุ้นให้ประชาชนมีความพยายามจะพัฒนาเศรษฐกิจของตน เพื่อการสะสมทุนโดยมีการทำบุญเป็นแรงจูงใจที่สำคัญ โดยเฉพาะอย่างยิ่งจะเห็นได้ชัด เจนมากในหมู่ชาวชนบทที่ยากจน

5. สุภาพร วนาธวัช : แรงจูงใจที่ทำให้พระภิกษุสงฆ์และสามเณรร่วมในการพัฒนาชุมชน (2516) ได้ผลสรุปของการศึกษาครั้งนี้ว่า แรงจูงใจในการพัฒนาชุมชนของพระสงฆ์และสามเณรเนื่องมาจากปัจจัยภายนอกเป็นสำคัญ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการได้รับคำแนะนำจากพัฒนาการ หรือโดยการชักชวนของพัฒนากรมากกว่าที่จะเนื่องมาจากปัจจัยภายในหรือความคิดริเริ่มของพระสงฆ์เอง ซึ่งอุปสรรคต่อการพัฒนาชุมชนของพระสงฆ์และสามเณรนั้น มีสาเหตุสำคัญ ๆ จากปัญหาทางด้านกายภาพ ปัญหาด้านการขาดเงินทุน ปัญหาขาดความรู้ความชำนาญทางด้านวิชาการและเทคนิค

6. เสาวลักษณ์ ขำนิล : บทบาทของพระสงฆ์ในการพัฒนาชุมชนในหมู่บ้านวังไผ่และหมู่บ้านอุตะเถา จังหวัดชัยนาท (2518) ได้เข้าไปศึกษาบทบาทของพระสงฆ์ในการพัฒนาชนบทในหมู่บ้านวังไผ่ และหมู่บ้านอุตะเถา จังหวัดชัยนาท ซึ่งผลการศึกษารายกว่าพระสงฆ์ในชุมชนทั้งสองมีส่วนช่วยในการพัฒนาชุมชน แต่ในชุมชนอุตะเถา พระสงฆ์มีส่วนช่วยในการพัฒนาชุมชนมากกว่าในชุมชนวังไผ่ ที่เป็นเช่นนี้เนื่องจากพระสงฆ์ในชุมชนอุตะเถา บวชและอยู่มานาน จึงเป็นผู้นำชาวบ้านในการทำงานพัฒนาต่าง ๆ ได้มาก ส่วนในชุมชน

วังไผ่ พระสงฆ์เพิ่งมาอยู่ แต่ชาวบ้านก็ศรัทธามากเพราะเป็นผู้ทำงานอย่างจริงจังและเห็นผล
ขอความร่วมมือจากชาวบ้านได้เป็นอย่างดี ในการศึกษาชุมชนทั้งสองนี้ปรากฏว่าพระสงฆ์มีวิธี
การในการพัฒนาชุมชนแบบเดียวกันในระยะเริ่มแรก คือ ถือเป็นการพัฒนาแบบเสรีที่ทางวัดและ
ประชาชนร่วมมือกันในการดำเนินงาน ซึ่งงานต่าง ๆ สำเร็จลุล่วงไปได้ด้วยดี เพราะแรง
ศรัทธาและความร่วมมือจากประชาชนภายในชุมชนที่ช่วยกันสละแรงกายพร้อมทั้งความคิดและกำลัง
ทรัพย์ มีความสามัคคีในการทำงาน ทุกคนมีความรับผิดชอบต่อหน้าที่การงานที่ได้รับมอบหมายมา

7. เฉลิม อุดกฤษฏ์ (2521) : การศึกษาบทบาทของพระภิกษุในงานพัฒนาชุมชน
ผลการวิจัยพบว่า ในเรื่องการพัฒนาวัด พระภิกษุมีบทบาทมากที่สุด ได้แก่ ปรับปรุงที่อยู่อาศัย
การคมนาคมภายในวัด ส่วนบทบาทที่น้อยที่สุด ได้แก่ การสร้างการปรับปรุงป่าช้า แหล่งน้ำ
ดื่มน้ำใช้ เครื่องอำนวยความสะดวกสบาย เรื่องการพัฒนาหมู่บ้านพระภิกษุมีบทบาทมากที่สุด
ได้แก่ การปรับปรุงการคมนาคมในหมู่บ้าน ส่วนบทบาทที่น้อยที่สุด ได้แก่ การสร้างปรับปรุง
ห้องสมุด พัฒนาแหล่งน้ำเพื่อการเกษตรกรรม สถานที่ประกอบกิจกรรมของหมู่บ้าน เรื่องการ
บริการสังคม พระภิกษุมีบทบาทมากที่สุด ได้แก่ การสร้างปรับปรุงบริเวณโรงเรียนและจัดหา
อุปกรณ์การศึกษา ส่วนบทบาทที่น้อยที่สุด ได้แก่ การบริจาคสิ่งของที่จำเป็นให้โรงพยาบาลและ
การสร้างโรงเรียน เรื่อง การพัฒนาการศึกษา พระภิกษุมีบทบาทมากที่สุด ได้แก่ การอบรม
ศีลธรรมประชาชน การศึกษาด้วยปริยัติธรรม ส่วนบทบาทที่น้อยที่สุด ได้แก่ การให้การศึกษาด้าน
สามัญศึกษาแก่พระภิกษุ สามเณร นักเรียน และอบรมพิเศษแก่ผู้ต้องขังของเรือนจำ

8. อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว (2525) บทบาทของพระสงฆ์ในสังคมลานนาไทย
พบว่า ในสังคมดังกล่าวกลุ่มสงฆ์มีบทบาทสำคัญในสังคมตั้งแต่อดีตกาล พระสงฆ์ได้รับการ
ยอมรับในสังคมให้มีฐานะสูง เป็นสถาบันที่ทำหน้าที่ส่งเสริมจริยธรรมตามหลักของศาสนา มีบทบาท
อย่างมากในการอบรมสั่งสอนสมาธิในกลุ่มสังคมทุกกลุ่มให้มีแนวความคิดไปในทางเดียวกัน
สมาชิกทุกกลุ่มยึดสถาบันศาสนาเป็นแกนกลางในการกำหนดพฤติกรรมของสมาชิกในสังคม นอกเหนือ
จากกฎหมาย และจารีตประเพณีอื่น ๆ พระสงฆ์หรือวัดเป็นศูนย์กลางของหมู่บ้าน เมื่อมีงานเทศกาล
วัดจะบริการด้านสถานที่และช่วยประกอบพิธีกรรมตลอดจนงานบันเทิงต่าง ๆ รวมไปถึงการบริการ
ให้ยืมสิ่งของเครื่องใช้จากวัด เช่น เก้าอี้ เสื่อ หมอน กระโถน ฯลฯ วัดจะจัดบริการให้
ทุกคนในหมู่บ้าน เมื่อมีเหตุการณ์ร้ายแรงในบ้านเมือง ประชาชนจะนึกถึงพระสงฆ์ก่อนบุคคลอื่น

และจะมาขอให้พระสงฆ์ช่วยเหลือด้านการศึกษา พระสงฆ์จะบริการสั่งสอนลูกหลานให้การศึกษาฟรี นอกจากนี้ที่ดินของวัดถ้ำกว้างขวางเกินไป เจ้าอาวาสก็จะอนุญาตให้คนยากจนเข้ามาอยู่อาศัยได้ เรียกว่า "อยู่ที่วัด" ซึ่งปรากฏทั่วไปแม้ในปัจจุบัน

9. อนันต์ วิริยะพินิจ : บทบาทของพระสงฆ์กับการพัฒนาชุมชน (2525) ได้ศึกษาพบว่า การที่พระสงฆ์จะเข้าไปมีบทบาททางการพัฒนาชนบทมิใช่เรื่องง่าย ในอดีตนั้นพระสงฆ์รูปเดียวก็อาจจะพัฒนาได้เพราะหน่วยสังคมเล็กและไม่ต้องใช้ความรู้อะไรลึกซึ้งนัก ในปัจจุบันสังคมได้ขยายตัวออกทั้งทางด้าน เศรษฐกิจและประชากร ก่อให้เกิดปัญหาสังคมมากมายอีกทั้งระบบศาสนาธรรมที่เคยใช้ในการแก้ไขปัญหาก็เปลี่ยนมาเป็นระบบพัฒนา โดยอาศัยระบบเสรีนิยม เป็นสำคัญ จริงอยู่อาจจะมิใช่พระสงฆ์รูปใดรูปหนึ่งกำลังทำงานพัฒนาท้องถิ่นของท่านซึ่งมีผลงาน เป็นที่ยอมรับโดยทั่ว ๆ ไป แต่ในที่สุดแล้วงานพัฒนาของท่านจะต้องประสบปัญหาติดขัดกับระบบที่เข้ามามีส่วนเกี่ยวข้องอย่างหลีกเลี่ยงไม่พ้น ทั้งในส่วนขององค์กรในสถาบันสงฆ์เองหรือหน่วยงานของราชการ อีกทั้งปัญหาในการทำความเข้าใจกับประเด็น เรื่องการพัฒนาที่ยากต่อการคิดและปฏิบัติ ถึงแม้ว่าพระสงฆ์จำนวนมากจะรู้ซึ่งถึงปัญหาความยากจน ตลอดจนความยุติธรรมในสังคม เป็นอย่างดียิ่งก็ตาม แต่พระสงฆ์ส่วนใหญ่มักจะเลี่ยงการแก้ปัญหาที่คือชุมชนโดยสนใจแต่เพียงพิธีกรรมทางศาสนา ดังนั้นจึงมีพระสงฆ์เพียงส่วนน้อยที่มีบทบาทในการพัฒนาชนบท

10. พระประชา ปลื้มธัมโม : คำของพระกับชะตากรรมของชนบท (2526) เสนอบทความไว้ 2 บทความ คือ "อุปสรรคและความหวังของงานพัฒนาที่ยกกระบัตร" และ "หลวงพ่อนานกับบทบาทใหม่ของพระสงฆ์ในสังคม" ในบทความแรก เป็นการศึกษางานของท่านพระครูสาครสังวรกิจ ซึ่งงานพัฒนาชนบทของท่านประสบผลสำเร็จอย่างสูง สามารถเปลี่ยนแปลงสภาพของชุมชนที่เป็นคดงการพนัน ให้กลายเป็นชุมชนที่ยั่งยืนท่ามกลางพื้นฐานะของประชาชนดีขึ้นเป็นลำดับ สามารถพึ่งพาตนเองได้ทางเศรษฐกิจ แต่ถ้ามองถึงบทบาททางการพัฒนาของประชาชนจะพบว่า ประชาชนยังเป็นเพียงผู้ตามที่ต้องพึ่งพิงการนำของพระครูสาครสังวรกิจชาวบ้านเพียงแต่มีส่วนร่วมในการปฏิบัติงานพัฒนา แต่มิได้มีส่วนร่วมในการกำหนดและตัดสินใจในการเสนอโครงการพัฒนาของตนเองเลย สำหรับในบทความที่สอง เป็นการศึกษาถึงงานพัฒนาของพระครูพิพิธประชานาถ (หลวงพ่อนาน) แห่งวัดสามัคคี งานพัฒนาของท่านนับว่าได้

ผลสำเร็จเป็นอย่างดี ซึ่งมีใช้เฉพาะในชุมชนที่เป็นที่ตั้งของวัดเท่านั้น ในชุมชนใกล้เคียงก็ได้
นำไปปฏิบัติด้วย อย่างไรก็ตามลักษณะการทำงานของหลวงพ่อนานก็คล้ายคลึงกับของพระครู
สาครสังวรกิจ คือ มีลักษณะที่ท่านเองเป็นผู้นำในการพัฒนาทั้งหมด ท่านจะเป็นผู้ตัดสินใจและ
กำหนดโครงการต่าง ๆ เองทั้งหมด โดยชาวบ้านเป็นผู้มีส่วนร่วมในการปฏิบัติ จึงกล่าวได้ว่า
ขาดการมีส่วนทางการพัฒนาของชาวบ้านในชุมชนตามทิศทางที่ควรจะเป็น

11. เนตรนภิศ นาควัชระ และคนอื่น ๆ : บทบาทของวัดในกรุงเทพฯ (2526)

พบว่า ในอดีตวัดมีบทบาทสำคัญ คือ

1. บทบาทในการแสดงความเป็นปึกแผ่นมั่นคงของบ้าน เมือง
2. บทบาทในการ เป็นสถาบันสืบอายุพระพุทธศาสนาให้ยั่งยืนถาวร
3. บทบาททางด้านการศึกษา
4. บทบาทในฐานะ เป็นที่พึ่งทางจิตใจ
5. บทบาทในการ เป็นศูนย์รวมของศิลปวัฒนธรรมของชาติ
6. บทบาทในการ ให้บริการของด้านสังคมสงเคราะห์
 - 6.1 การ เป็นสถานที่ชุมชนพบปะสังสรรค์
 - 6.2 การ เป็นสถานที่พักผ่อนหย่อนใจ
 - 6.3 การ เป็นศูนย์เยาวชนสำหรับเด็ก ๆ
 - 6.4 การ เป็นโรงศาล
 - 6.5 การ เป็นที่พักแรม
 - 6.6 การ เป็นสถานพยาบาล
 - 6.7 การ เป็นสถานที่ฌาปนกิจศพ

สำหรับบทบาทของวัดในปัจจุบันยังสืบทอดบทบาทหลักในอดีตไว้ แต่มีบทบาทบางอย่าง
ที่เปลี่ยนแปลงไป เช่น บทบาทในการให้บริการทางสังคมสงเคราะห์บางประการ แต่ในขณะที่
เดียวกันบทบาทในด้านที่เพิ่มมากขึ้นอย่างเห็นชัด คือ บทบาทในการให้บริการทางด้านฌาปนกิจศพ
บทบาทของวัดที่เพิ่มเติมจากบทบาทของวัดในอดีต คือ

1. บทบาททางการศึกษาศึกษา ซึ่งพิจารณาได้ 2 ลักษณะ คือ

1.1 บทบาทในการให้บริการทางการศึกษาโดยตรง ได้แก่

1.1.1 โรงเรียนพระภิกษุสงฆ์และสามเณร

1.1.2 โรงเรียนสำหรับฆราวาส

1.1.3 โรงเรียนพุทธศาสนาวินิจฉัย

1.1.4 สำนักปฏิบัติธรรม

1.2 บทบาทในการให้บริการทางการศึกษาโดยทางอ้อม

1.2.1 การเผยแพร่ธรรมะ

1.2.2 การให้บริการห้องสมุดและพิพิธภัณฑ์

2. บทบาทในการให้บริการทางด้านสังคมสงเคราะห์

2.1 การเป็นสุสานและฌาปนสถาน

2.2 การเป็นสถานสงเคราะห์

2.3 การเป็นศูนย์สาธารณสุข

12. กรณีการ โอบุณ (2526) ศึกษาเรื่อง บทบาทของพระสงฆ์ต่อการพัฒนาท้องถิ่น ศึกษาเฉพาะกรณีโครงการสหบาลข้าว หมู่บ้านท่าสร้าง อำเภอเมือง จังหวัดสุรินทร์ ผลการวิจัยพบว่า พระสงฆ์เป็นสื่อบุคคลที่มีความสามารถและทรงคุณค่าในการพัฒนาท้องถิ่นได้เป็นอย่างดี ทั้งนี้ เพราะในทัศนะของประชาชนมีความเห็นว่า พระสงฆ์เป็นสื่อบุคคลที่ประกอบไปด้วยความน่าไว้วางใจ ความสามารถในการติดต่อสื่อสารระหว่างบุคคลกับประชาชน และความกระตือรือร้นในการทำงานพัฒนาท้องถิ่น การมีพระสงฆ์เป็นสื่อบุคคลที่ได้รับความไว้วางใจยอมรับนับถือ และความเชื่อมั่นจากประชาชน จึงน่าจะมีการสนับสนุนให้พระสงฆ์มีบทบาทในการเป็นผู้นำความคิด เป็นผู้เผยแพร่ประชาสัมพันธ์ข่าวสารความรู้ ความคิด แนวกรรมอย่างเต็มที่ ก่อนอื่นรัฐบาลน่าที่จะได้ตระหนักถึงความสำคัญของพระสงฆ์ในฐานะที่เป็นสื่อบุคคลเพื่อช่วยสนับสนุนการพัฒนาชนบท และเพื่อที่พระสงฆ์จะได้กระทำหน้าที่นี้อย่างเต็มที่ รัฐควรจัดอบรมให้

พระสงฆ์ได้มีความรู้ในหลักการพัฒนา นอกเหนือไปจากหลักสูตรที่ต้องศึกษา และให้ถือเป็นนโยบายว่า การช่วยเหลือเพื่อนมนุษย์จะเป็นกุศลมหาศาลได้ เมื่อได้มีการเตรียมพระสงฆ์เพื่อสนับสนุนงานพัฒนาแล้ว นโยบายการใช้ทรัพยากรทางการสื่อสารของประเทศให้มีประสิทธิภาพมากที่สุด ควรได้บรรจุพระสงฆ์ในฐานะสื่อบุคคลที่ทำได้ในท้องถิ่น แต่คำนวณค่ามิได้ในการส่งเสริมการพัฒนาชนบท

13. สุภาพรรณ ฌ บางช้าง และคณะ : การประยุกต์หลักพุทธธรรมมาใช้ในการพัฒนาชาวชนบท (2527) งานวิจัยชิ้นนี้เป็นงานวิจัยเชิงปฏิบัติการหรือการวิจัยเชิงประยุกต์ เพื่อช่วยให้มีการศึกษาประมวลข้อมูลและประเมินผลการศึกษา อันจะนำไปสู่การนำไปใช้เป็นประโยชน์ต่อการหาแนวทางการผนวกศาสนากับการพัฒนาชนบทที่กว้างขวางต่อไป งานวิจัยที่กำหนดจุดมุ่งหมายเพื่อการศึกษาหาลักษณะและสาเหตุของภาวะศาสนาเสื่อมของชาวชนบทกลุ่มหนึ่ง แล้วทดลองหาแนวทางปรับปรุงแก้ไขปัญหาหรือส่งเสริมส่วนที่ดีอยู่แล้วให้ดียิ่งขึ้น ด้วยการนำหลักพุทธธรรมมาหาแนวทางปรับปรุงแก้ไขปัญหา หรือส่งเสริมส่วนที่ดีอยู่แล้วให้ดียิ่งขึ้น ด้วยการนำหลักพุทธธรรมมาใช้เป็นหลักในการดำเนินการ แล้วประเมินผลและอุปสรรคของการทดลอง เพื่อจะได้พิจารณาแนวทางการพัฒนาศาสนาเสื่อมในชนบทนั้น และในชนบทอื่น ๆ ของประเทศต่อไป

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย